

Някои съвременни аспекти на будистката логика на възприятието

Станимир Илиев

Цел на логиката на възприятието е да даде семантика на предложенията, съдържащи термини на възприятието, като “*a* вижда, че *b* е *F*”, “*a* узнава, че *b* е *F* в момента от време *t* с помощта на зрението”, “на *a* му се струва, че вижда някое *F*, но това е зрителна илюзия”, “*a* вижда нещо” и др. (по-подробно за съждения от логиката на възприятието вж. в [1]).

Логиката на предложения, свързани с изменчивия свят на възприятието е разглеждана още от Аристотел, за когото типични съждения са тези, които зависят от обстоятелствата, времето и др. Така например, едно и също предложение за обект от емпирическият свят в зависимост от времето, за което се отнася, според Аристотел, може да бъде и истина и лъжа, например, твърдението “той седи” може да е истина, но в момента, в който той стане, се превръща в лъжа. Обособяването във философията на света на идеите, отделен от света на явленията и имащ по-висок статут на истина спрямо последния, рефлектира на спецификата на изследванията в логиката, която се ориентира към формално подвеждане на частното явление под обща идея, на заключение от общото към частното. Този едностранен подход стесни обсега на логическите изследвания. Логиката на конкретния изменчив свят на възприятието, явяващ се важна част от човешкото осъзнаване на света остана на заден план. Революцията в науката в началото на нашия век, разкрила сложната връзка емпирично -теоретично, единично - общо, физично - психично, възвърна интереса на епистемологията и на логиката към спецификата и обектите на човешкото възприятие. Развиха се логически системи, в които логиката на сетивния свят е определяща за логическата система. Така например, Ръсел в [2] (1940 г.) разработи йерархия на езиците, при което изходен и първичен език се оказва така наречения “обектен” език - езика на вещите като конструкции от сетивни данни. Но и подобен подход - от емпирично към теоретично също е едностранчив. Съвременната методология, например, философията на новия рационализъм [3], отчита наличието

на органична връзка между различните равнища и структури на човешкото познание. В този контекст определянето на първична структура в познанието е чисто условна. Ако приемем емпиричното ниво за базово в логическите изследвания, трябва да добавим, че то е функция от теоретичното. Развитието на неklasическите логики показва възможността за отчитане на редица прояви на емпиричния свят, на спецификата на човешката познавателна дейност при сетивно възприятие в логиката. Това доведе и до обособяване след работата на Хинтика [4] в рамките на неklasическата логика на логика на възприятието, която се базира на интенционалността и информативността на възприятието. Развитието ѝ по отношение на реконструиране на обекта и резултата на възприятието, протичането на възприятието във времето, истинността на възприятието, логическата му връзка с останалите компоненти на познанието е затруднено от отсъствието на развита схема на възприятието в съвременната епистемология. Поради това, според нас, логико-философският анализ на възприятието изостава от бързо развиващите се изследвания на възприятието в областта на изкуствения интелект, в психологията на възприятието, когнитивната психология и др. (по-подробно виж [5-8]), в които вече се моделират съждения от типа “ a вижда b ”, “това, което сега a наблюдава, може да се интерпретира като b от вида F в света L ” и др.

Полезно за анализа, а може би и за преодоляване на указаните трудности в развитието на логиката на възприятието, протичащо строго в рамките на западната философска традиция, би било изследването на трактовката на тази проблематика в други епистемологически и логически традиции. В този контекст интерес представлява будистката логика, в която на възприятието се отвежда важно място в познанието. В нея са намерили място редица особености на възприятието, които са останали извън обсега на съвременната логика и които според нас са актуални за развитието на неklasическите логики.

Под будистка логика се разбира логическата система, развита в Индия през VI-VII в. от Дигнага и Дхармакирти. Те са представители на школата йогачари, признаваща реалността на външния свят. Детайлно изследване на будистката логика в първите десетилетия на нашия век е реализирано от Ф. И. Щербатской, чиито

резултати са класически в тази област. Традиция на древноиндийската култура е логическите изследвания във философията да започват с анализ на възприятието и съзнанието, след което се разглеждат силогизмите и след това се изследват собствено философските въпроси. Подобен философски подход дава възможност да се разкрият връзките между епистемологията и логиката. Отчитайки, че в последните десетилетия се появиха множество нови логически конструкции, свързането им с конкретни епистемологически теории би разкрило собствено философското им съдържание и би позволило те да се сравнят от определени методологически позиции. Следвайки индийската традиция, будистката логика, както пише Щербатской, “започва с теория на възприятието, като най-безспорно потвърждение на съществуването на външния свят. След това тя преминава към теория на взаимоотношението между този външен свят и неговите прояви в човешкия разум”[9, 54-55].

Всяко възприятие на обект от емпиричния свят не е моментален акт, то изисква определено време и е свързано с процеси, протичащи във времето. Необходимостта от наличието на минимално време за възприятие на даден обект се потвърждава от съвременната експериментална психология. Именно тази особеност на човешкото възприятие, според нас, се отчита в будистката концепция. Времето, за което се реализира или може да се реализира единичен акт на сетивно възприятие представлява, според будистите, неделим, елементарен времеви “момент”. Когато погледнем някой обект и почувстваме, че “това е”, то протича и възприятие и един “момент”. В следващия “момент” усещаме друго “това е”. Така определената връзка при възприятието между възприеман обект и “момент” е в основата на будистката теза, че продължителността на всяко битие е един момент, в следващия момент битието строго погледнато, - е съвсем друго. Това положение е широко известно като будистка теория на моментите. Будисткия “момент” не е делим на части, в рамките на тази концепция въпросите, кога свършва или започва даден момент, какво е състоянието на определен обект в част от момента, губят смисъл (с подобни явления се сблъскваме при анализа на квантово механическите обекти).

С фиксирането на “това е” не се изчерпва процеса на възприятието на конкретен обект. Според Дхармакирти, ако в даден “момент” сетивата ни непосредствено възприемат конкретен единичен обект, то в следващият “момент” този обект “прониква” в съзнанието. Там се формира и окончателния резултат на възприятието - понятието, определящо този конкретен обект. Но, както пише коментатора Дхармотара на учебника по логика на Дхармакирти, “само верига от моменти може да се усвои в съзнанието на база на възприятието” [10, 111]. Породи това, за да се формира представа за конкретния единичен обект, трябва да бъдат обединени няколко момента, един “момент” не може да бъде усвоен от съзнанието”. Така резултат от възприятието е “синтез, проведен от нашата мислителна способност: тя обединява в едно цяло последователността от моментни усещания” [10, 73-74].

Аналога в западната философска традиция на будисткото понятие “момент” - категорията “сега”, определена още от Аристотел като невремева точкова граница между миналото и бъдещето, води до непреодолени и до сега трудности в осъзнаването, кога именно възприемания обект реално съществува, с неясност към кое време се отнасят свойства му и връзките му с останалите обекти. Будистката теория на моментите, свързана с особеностите на процеса на човешкото възприятие позволява да се преодолеят наивно реалистическите представи за обекта на възприятието в логиката. Чрез теорията на моментите се дистанцира обекта като такъв, съществуването на който е свързано с един “момент” от резултата на възприятието му, който се отнася към съвкупност от моменти (интересно, че редица традиционни характеристика на физическите обекти като температура, налягане и други, които в класическата физика се свързват с всяка точка на непрекъснатото време при по-детайлен анализ се оказаха интегрални във времето прояви). “Възприетия обект” се отличава от “обекта като такъв”. Подобно дистанциране в западната философия е реализирано от Имануел Кант.

Будисткия подход позволява в логиката да се определи и изследва отношението между обекта и интегралните му характеристики, които човек е способен да узнае чрез възприятието. Така например, за да се отличат

терминологически обекта от интегралните му характеристики, свързани с веригата от моменти, резултатът от възприятието в логиката понякога се определя като “не-обект”. Обекта ние познаваме чрез “не-обекта”. Поради това в редица сутри се срещат съждения от вида “за A говорят като за $не-A$, затова и го наричат A ” (виж напр. [11]). Това дава възможност за логическото определяне на обекта като такъв при подходящо подбрани универсум и логически оператори (а оттам и за анализ на възможностите за достигане на абсолютното, за разработването на методики за това. Всъщност, будистката логика е разработена в период, в който в индийската култура вече са били разработени някои методики за това. Поради това тя е трябвало да се съобрази и да отчете вече постигнатите резултати, например представите за “йогическо възприятие” - възприятие на външен обект без сетивата (вж. [10, 108]). От друга страна тя е стимулирала развитието на нови подходи. Пример за това са коаните в техниката на дзен будизма.

Резултат на възприятието е полученото понятие за обекта. То възниква в съзнанието и се явява продукт на синтетичната дейност. Формирането на понятие за обекта е възможно, според будистите, благодарение на наличието на схематизъм, който се състои от схеми за образи, чрез които се създават нашите понятия за възприеманите обекти (това понятие е близко до кантовите представи за схематизъм; широко разпространение е получило понятието схема като активен елемент конструиране на модели за прогноза, за осъществяване на връзка между актуалната ситуация и миналия опит, при регулиране и иницирането на познавателният акт в психологията и др.). Поради това, част от процеса на възприятието включва и елементи, явяващи се, според западната философска традиция, функции на мисленето. Действително, усвояването на обекта в съзнанието се извършва при участие на мисленето. Но мисленето може да се извършва и върху общи понятия без наличието на визуална информация. Тази част на мисленето, която е свързана с възприятието, е насочена към конкретна верига от моменти и към конкретен единичен обект. По този признак Дхармакирти отделя собствено мисленето от възприятието. Това определя и причините, поради които за разлика от западната философска традиция възприятието и мисленето във философията на Дхармакирти имат еднакъв статут относително схващането на същността и истинността на

познанието на нещата. Според Дхармакирти в резултат на възприятието ние получаваме ясни представи, с помощта на които узнаваме истинската същност на единичните обекти. Указаната диференциация на възприятието от мисленето е в основата на отделяне на единичното от общото, проблем, **дискутируем** и в съвременната философия. Единичната същност се проявява като интегрален признак по времето (защото се определя при усвояването на веригата от моменти) и може да бъде способност към действие, активност, цел. Това не е проява на телеологичност, а специфика на човешкото осъзнаване на света. Определянето на свойствата на единичната същност позволява да се изследват причините за илюзорност при възприятието.

Според Дхармакирти, всеки обект на процеса на възприятието е единичен обект и притежава индивидуална същност, която характеризира единствено този обект. В действителност според Дхармакирти съществуват само единични същности. Осъзнаването на единичната същност ни доближава до разкриването на абсолютното, до битието. Познание на света като такъв, на абсолютното е всъщност достигане на единичния момент, то е разкъсване на веригата от моменти, за което се разработват съответни техники.

Когато в резултат на възприятието казваме, например, “това е делва”, то понятието делва е общо понятие, което не е свързано с момента на фиксиране на “това е”, но се отнася в случая към конкретен обект. Чрез определяне на сходство между конкретния възприеман обект и елементите на схемата от понятия се реализира познанието на обекта. В будистката логика е разработвана методика, според която, както пише Щербатской “сходството се разбира като синтез, положителен и отрицателен: съзнание за сходство с всичко останало и различие от всичко останало” [10, 177] (този метод е близък до формулираният от Ланге "закон на перцепцията", според който процеса на всяко възприятие преминава през последователност от психически равнища, при които във всяко следващо състояние възприемания образ е по-диференциран от предходното). Например, под “това е жълто” всъщност разбираме, че “това не е не-жълто”, жълтото е изключване на всичко, което не е жълто. В този пример операцията “НЕ” се реализира относно

елементите на един “свят”, а не както бе използвано по-горе за разграничаване на два “свята”, както и при сравнение на възприеманото в два последователни момента.

Разнообразното използване на операциите “НЕ” и “И” в будистката логика спрямо обектите на възприятието има аналогия в биологическите изследвания на зрението и на обработката на визуалната информация. Така например, експерименталните изследвания процеса на зрението показват, че визуалната информация се интегрира по пространството и времето още в ганглиозните клетки на окото, които действат като *on*-неврони или *off*-неврони. Перспективни са резултатите, получени в областта на изкуствения интелект с използването на тези логически операции. Марр [8] е показал, как при обработка на визуална информация в няколко последователни момента от време с помощта на комбинация от “И” и “НЕ” операции, сравняващи изображенията както в пространството, така и във времето, може да се получи скица на обект и редица негови характеристики. Това по същество представлява моделиране на отделянето на обекта в даден универсум!

Така определените особености на възприятието, на схематизма, свързващ понятията, разработени в будистката логика се отразяват на характера на силогизмите. Те в логиката на Дхармакири са от три понятия, едното от което осъществява връзка между останалите две. Голяма част от съжденията са конкретно обектно ориентирани. Типично съждение е например:

“В гората има дим” -- (връзка дим - огън) -- “има огън”

В пълен вид: твърдение - “в гората има огън”, “защото в гората се вижда дим” “подобно на това как в домашното огнище дима е следствие от огъня” (общо правило: няма дим без огън) от което следва, че “в гората има огън” (примера се цитира по [12]).

Цел на будистката логика е била да обясни отношението между динамическите прояви на реалността и статичните конструкции на мисълта. Проблем актуален и до сега в западната философия. Будистите са показали перспективността на подхода да се изследва това отношение на базата на анализ на възприятието и психологическите особености на човешкото познание. Това е позволило анализа да се развие в сферата на взаимодействието на физичното и психичното, на единичното

и общото, сфера в която поради установилите се стереотипи в западната епистемологическа традиция трудно боравим. Вместо изследването на формални силогизми тя е насочила своето внимание към анализа на обектно ориентирания схематизъм, към формиране на базовите категории, с които боравим в понятийните системи. Но будистката философия за съжаление отдавна не се развива и няма възможността да се настрои към новите резултати в познанието и културната Среда, в които те сега се усвояват. Поради това, се надяваме указаните особености на будистката логика на възприятието да се отчетат в съвременните изследвания.

ЛИТРАТУРА

1. Ниинилуото И. Заметки о логике восприятия. в сб. Модальные и интенциональные логики, М. Наука, 1984, с. 329-340.
2. Russell B. An Inquiry into Meaning and Truth. L. 1980
3. Башляр Г. Новый научный дух. В. кн. Башляр Г. Новый рационализм. - М.:Прогресс, 1987, с.28-159.
4. Hintikka J. On the Logic of Perception. In: Hintikka J. Models for Modalities. Selected Essays. Dordrecht, D.Reidel, 1969, p. 112-147.
5. Найссер У. Познание и реальность. М.: Прогресс, 1981. 300 с.
6. Логвиенко А. Д. Чувственные основы восприятия пространства. М.: Изд-во Моск. у-та, 1985, 223 с.
7. Величковский Б.М. Современная когнитивная психология. М. Изд-во Моск. у-та, 1982, 336 с.
8. Марр Д. Зрение. Информационный подход к изучению представления и обработки зрительных образов. - М.: Радио и связь, 1987. - 400 с.
9. Щербатской Ф. И. Теория познания и логика по учению позднейших буддистов. Ч. 2 Источники и пределы познания. Спб.: АСТА-ПРЕСС, 1995, 282 с.
10. Щербатской Ф. И. Теория познания и логика по учению позднейших буддистов. Ч. 1. Учебник логики Дармакирти с толкованием на него Дармоттары. Спб., АСТА-ПРЕСС, 1995, 396 с.
11. Алмазная праджняпарамита-сутра В кн. Психологические аспекты буддизма. - Новосибирск, Наука, 1986, 53-64 с.

12. Щербатской Ф.И. Логика в древней Индии. ЗВОАРО, т.XIV, выпы 2-3, Спб, 1902.